

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

sess betyr for Nancy ”ikke-ekvivalens” – altså et alternativ til den nihilistiske ekvivalensen, der alt blir gjort likt, utskiftbart. Itkes-Sznap argumenterer for at Nancys begrep om poesiens eksakthet tangerer den presisjonen av det upresise som han forsøker å vise i lesningene av Gombrowicz, Christensen og Müller, der presisjonens snitt på ulike måter blottlegger en radikal ubestemmelighet, som kan oppleves som ”ett svävande; att marken plötsligt försvinner under fötterna på en” (166). Itkes-Sznap reflekterer likevel over forskjellene mellom lesningene og Nancys utlegning, og peker særlig på hvordan litteraturens presisjon faktisk er mer kompleks og paradoksal enn Nancy tar høyde for, og at den nihilistiske presisjonen – som de tre författarskapene både tar opp i seg og tematiserer – også er det nullpunktet der den litterære og i grunnen også eksistensielle skapelsen oppstår.

Ingrid Nielsen

Anna-Karin Jonasson, *Gränskronotopen och upplösningen av formens värld. En studie av gränstematiken i Kerstin Ekmans trilogi Vargskinnet (1999–2003)*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2022.

Den vetenskapliga utforskningen av Kerstin Ekmans verk har fått ytterligere ett bidrag med Anna-Karin Jonassons doktorsavhandling *Gränskronotopen och upplösningen av formens värld. En studie av gränstematiken i Kerstin Ekmans trilogi Vargskinnet (1999–2003)* (2022). Den tar sig an ett av den moderna svenska litteraturens mest inflytelserika författarskap som hittills sträcker sig över drygt sex decennier och omfattar romaner, poesi, operalibretton, essäer och debatttexter. Ett vitalt stråk handlar om den miljö som är en förutsättning för liv, om relationen mellan människa och landskap och om de gränser som kulturen konstruerar kring natur och människa, kvinna och man, urbant och agrart, fiktion och verklighet. Hur sådana gränser litterärt granskas och rentav upplöses är ämnet för Jonassons avhandling. Hon ansluter till en forskningslinje som anträtts tidigare och återkommer särskilt till arbeten av Helena Forsås-Scott, Maria Schottenius och Cecilia Lindhé. I relation till tidigare forskning lyfter hon fram sådant som varit till stöd i analyserna såväl som skiljaktiga tolkningar.

Utgångspunkten för studiet av Vargskinnet är antagandet att författarskapet i stora delar uppehåller sig vid tid och rum och människans världs-

uppfattningar samt att denna övergripande tematik skärskådas genom gestaltningen av gränser. Det kan handla om geografiska gränser eller materiella, gränser mellan verklighet och fiktion eller mellan tidsperioder. Avhandlingens syfte är att analysera gränstematiken för att utröna dess betydelse för romansvitens form och ärende, med gränskronotopen som ”naven i trilogin” (243).

Primärmaterialet omfattar romanerna *Guds barmhärtighet* (1999), *Sista rompan* (2002) och *Skraplotter* (2003). Likt flera andra svenska romansviter från andra halvan av 1900-talet skildrar de moderniseringen av Sverige utifrån ett landsbygds-perspektiv där frågor om industrialisering, naturresurser, globala konflikter och social utveckling är centrala. Avhandlingen är disponerad i sju kapitel som analyserar dessa processer genom fokus på fem bärande romangestalter, betraktade som ”gränsvandrare” och representanter för olika ”tid-rum” och världsuppfattningar: Hillevi Klarin, Elis Eriksson/Elias Elv, Risten Klementsén, Hillevis dotter Myrten samt Myrtens och Elis dotter Ingefrid.

Som en bild för analysen av romanens uppbyggnad använder Jonasson gestalten Anands installation i *Skraplotter*, ett konstverk sammansatt av skilda material och mönster – och ett verk som i trilogins slut går förlorat i en brand. Förloppet tolkar Jonasson som centralt för romanskapelsen: ”en förintelse av både formen och innehållet, men också en öppning mot nya möjligheter, mot ett nytt rum” (48). Det har bäring på avhandlingens tematiska uppläggning som understryks genom kapitelrubrikerna. Efter ett inledningskapitel om disposition, begrepp, teoretiska utgångspunkter, Ekmans författarskap och tidigare forskning följer kapitel II, ”Anands skapelse – en ingång”, som introducerar begrepp och presenterar metoden. I kapitel III, ”Befästa och upplösa”, läses Ekmans verk i relation till västerländska och orientaliska texter och myter som varit centrala i gestaltningen av gränser och gränsdrawingar, bland annat Gilgamesh-eposet, gammaltestamentliga berättelser, det karnevaliska hos Rabelais och Cervantes, groteskens bildspråk samt Lessings *Laokoon* och det sublimes. I kapitel IV får ”Gränskronotopen” sin mest utförliga beskrivning. Dess plats i den litterära traditionen belyses genom textexempel, med metamorfosen som en övergripande ingång. Här utreds vidare förvandlingstemat hos Ekman genom återkommande motiv som skinnet och vattnet. Kapitel V, ”Vargskinnets gränsvandrare”, analyserar de enskilda gestalternas relation till tid och rum och vil-

ken betydelse det får för deras livsuppfattning och världsbild. Hillevi Klarin definieras som gränssättaren, Elis Eriksson som gränsoverskridaren och Risten Klementsens som gränsvandraren. Deras konfliktsituationer, språkuppfattning och möten står i centrum, och deras förhållningssätt och handlande beskrivs klagörande med gränskronotopen som operativ fond.

Kapitel VI, "Makten över tiden och rummet", lyfter fram svitens kritiska granskning av kvinnans underordnade plats i kulturen genom tematiska och intertextuella analyser. Författarskapet placeras även in i ett litteraturhistoriskt sammanhang. Perspektiven fördjupas i det avslutande kapitel VII, "Epilog", som aktualiserar litteraturens samhällsrelevans och dess förmåga att kritiskt belysa formande världsbilder.

Gränsbegreppet beskrivs som dynamiskt. Gränserna kan utnyttjas som maktmedel och för att disciplinera, men de kan också överskridas för att utmana olika världsåskådningar och för att kasta om samhällets sociala hierarkier. Rent konkret, visar Jonasson, sker detta ofta när romangestalterna vägar korsas. Med fokus på formen utreds språkets funktion; det kan överbrygga gränser mellan människor och mellan det inre och det yttre. Avhandlingen dröjer vid svitens samhälls- och kulturkritik och kan visa att den framträder tydligare med hjälp av gränstematiken. I mycket är nämligen denna dimension dold – ett "bakgrundsbrus" (70) som syftar till att skärpa läsarens uppmärksamhet. Mer ingående än tidigare forskning friläggs sådana stråk i Vargskinnets textvärld. Med Walter Scott som intertext och Maurice Merleau-Pontys arbeten om transcendensen utreds intressant hur Ekman's texter utmanar världsbilder genom att söka sig till det som är undgängligt och osynligt i samtiden, och till olika historiska föreställningar om verkligheten, tiden och rummet.

Vidare operationaliserar kanske starkare än i tidigare forskning gränskronotopens funktion av att låta dåtid och samtid korsas för att demontera idealiserade föreställningar om både det förflutna och om den nya tidens lyckobringande framsteg. I analyserna av kronotopen för avhandlingen forskningen vidare genom att mer noggrant bestämma och tydliggöra begreppet. Det sker framför allt i utforskningen av hur tid-rummet också kan *upplösas* – det avhandlingen benämner "upplösningen av formens värld". Det viktigaste i detta hänseende handlar om svitens sönderdelning av en fallocentrisk världsbild och upprättandet – i dialog

med det förflutna – av en alternativ och rymligare bild.

Den teoretiska ramen utgörs av arbeten som på skilda sätt anknyter till gränspenetreringen genom kritiska perspektiv på natursyn, etik och den antropocentriska världsbilden. Det gäller Michail Bachtin om begreppet kronotop och Merleau-Pontys fenomenologiska blick på gränser och bildskapande samt tänkandets och kroppens odelbarhet; vidare Rosi Braidottis utforskning av det nomadiska subjektet. Att förena Bachtin med ett fenomenologiskt perspektiv framstår som rimligt med tanke på kronotopbegreppets relation till konstnärlig gestaltning och den mänskliga föreställningsförmågan. Teorierna tas fruktbart i bruk i analyserna och bidrar till en fördjupad förståelse av romanvärldens intrikata väv, både beträffande formen och de etiska och samhällskritiska perspektiven.

Begreppet gränskronotop får sin uttömmande beskrivning först i kapitel IV. Den hade kunnat placeras tidigare, och med en skarpare diskussion kring relationen mellan begreppen gränstematik och gränskronotop. I övrigt behandlas de ofta svår-fångade begreppen med kritisk reflexion, ibland med hjälpsam konkretion: Ristens hem i Svartvatten beskrivs som "det arkiv hon hämtar sitt stoff ifrån, ett slags *hembygdens kronotop*: lådorna med dokument och de folkliga berättelserna om händelser i trakten vävs samman med hennes minnen och bildar nya historier" (135).

Avhandlingens huvudfokus är trilogin Vargskinnnet men den gör utflykter till andra verk av Ekman. Det gäller främst romanerna *Gör mig levande igen* (1996) och *Grand final i skojarbranschen* (2011). Avsnitten har betydande omfång och tolkningstyngd kring den tematiska diskussionen om gränsmotivet och formens upplösning. Men de utgör dessutom analyser i egen rätt vilket tydligare borde ha framhållits i den inledande materialpresentationen. Vidare saknas en motivering till valet av primärmaterial, även om avhandlingen övertygar om relevansen av att stanna vid just Vargskinnnet. Såväl Katrineholmssviten (1974–1983) som *Rövarna i Skuleskogen* (1988) och *Gör mig levande igen* (1996) berör i hög grad gränser, förvandlingar och civilisationskritik samt relationen mellan utkant och centrum.

Metodologiskt förlitar sig studien på en textnära analys med rikliga exempel ur de skönlitterära verken i dialog med teorierna: "[...] en nära relation till de romaner som studeras, med en ständig växling mellan dem och de teoretiska perspektiven. Den relationen avspeglar också viktiga inslag i romaner-

nas bilder av gränser och gränsöverskridande [...]” (26). Tillvägagångssättet beskrivs vidare som den ”metodiska upplösning[en] av metoder och teorier” (62). Det innebär både risker och möjligheter. Risker ligger i en alltför ”lojal” relation till primärmaterialet vilket avhandlingen inte problematiserar. Den eftersträfvade upplösta gränsen mellan de vetenskapliga utsagorna och romanlitteraturens gränsgestaltning riskerar dessutom att skymma de egna resultaten. Metoden leder till att texten rymmer en stor mängd citat såväl ur primärlitteraturen som från anförda teoretiker. Särskilt i de inledande kapitlen med rikliga forskningsreferenser gör det texten tungläst och ger intryck av osmält teori.

Bland annat med stöd i Braidotti motiverar Jonasson sitt förhållningssätt (särskilt 62–64). Somliga aspekter pekar mot nya vägar, annat är välbekant och ligger i linje med traditionell litteraturvetenskaplig metod (vilket Jonasson påpekar). Att i en avhandling med fokus på ett specifikt litterärt verk även låta ämnet belysas av andra texter i det aktuella författarskapet är ju ett väl beprövat grepp. Metoddiskussionen är utspridd och ett sammanhållet metodavsnitt hade underlättat för läsaren.

Med detta sagt ska även möjligheterna framhållas. De realiseras i flera avseenden i studien. I huvudsak fungerar tolkningarna belysande och ger prov på respekt för det litterära verkets egenart i dialog med det teoretiska ramverket. Citaten ur de skönlitterära verken integreras, och i sina omsorgsfulla läsningar frilägger Jonasson stråk i författarskapet som tidigare inte synliggjorts. Hon redogör intressant i kapitel III för gränsrelaterade myter som utgör produktiva intertexter, ofta som underlag för svitens civilisationskritik. Författarskapet sätts in i ett kulturflöde med förbindelser i tid och rum. Vidare görs här en elegant, teoretiskt underbyggd genomgång av groteskens och det sublimas litteraturhistoriska inflytande och deras betydelse för Ekmans gestaltning av metamorfosen och gränskronotopen.

Tolkningarna av romangestalterna som gränsgestalter är i stort övertygande; inte minst är Jonassons utredning av Hillevi Klarin som gränssättare klagörande i sin skildring av vilka vinster och förluster detta medför i hennes liv. Analysen av gränsöverskridaren Elis Eriksson mynnar ut i konstaterandet att han precis som hjälten i den grekiska äventyrsromanen saknar initiativkraft, styrs av slumpen och ger sig av endast om omständigheterna tvingar honom. Likt denne grekiske hjälte förändras han inte; han förblir densamme vad som än händer honom.

Här finns emellertid en paradox. Hans historia rymmer visserligen många slumpartade möten och riktningssändringar som han inte styr över. Men förändras han inte av dem? Stärks inte hans motstånd mot våldet av erfarenheterna från Berlin? Förändras inte hans människosyn av mötet med flyktingarna vars sår han måste rengöra? I kontrast till tolkningen av honom som oföränderlig konstaterar Jonasson ju att ”[I]ivet och resan genom Europa har påverkat Elis” (170).

Som konstnär är han vidare samtidigt bestämd i sin övertygelse och tycks inte kompromissa med den (bland annat teorifientliga) konstsyn som finns nedlagd i honom och som han konsekvent håller fast vid. Konstsynen samt det Jonasson ser som hans förnekande av tydliga gränser är stadiga hållningar hos Elis, och inget som styrs av slumpen. I detta avseende är han inte passiv. Konsekvent genom livet bearbetar han också sin dotters död i späd ålder.

Gränserna är ständigt närvarande i tolkningarna och Jonasson skriver att gestalterna utvecklar ”en ökad medvetenhet och gör uppror mot konventioner och regler” och att de ”förhåller sig [...] till såväl modernitetens som traditionens kunskapsyn och världsbilder” och till ”de rum och landskap genom vilka de rör sig” (31, 32 f.). Relationen mellan avhandlingens tolkning av gestalterna som gränsvandrare och deras egen medvetenhet om existerande gränser och sig själva som gränsvandrare är dock inte tydliggjord. Det handlar om två tolkningsnivåer som inte riktigt klargörs i begrepps- och metoddiskussionen.

Jonasson för en givande diskussion kring svitens ärende att skriva fram den marginaliserade kvinnan och belyser hur hon blir nämnd och sedd. Genom Hillevi Klarins hantering av den 13-åriga pigan Serine som föder ett barn blir såväl barnet som modern synliggjorda (146 ff.). Det kan läggas till att denna berättelse även pekar på de patriarkala villkor som den unga Serine lever under. Hon föder ett ”oäkta” barn, fadern visar sig vara Serines kusin Elis Eriksson. De hade förälskat sig och Elis utsätts för misshandel av sin far när det uppdragas. Kanske är detta också ett slags kronotop som utan ord får läsaren att associera flickans situation till andra tider, såväl historiskt som romanens tillkomsttid. Ett annat välvalt exempel är den förtvivlade Ebba Karlsson som ber barnmorskan Hillevi om hjälp med en abort och sedan begår självmord genom att dränka sig. Jonasson visar hur romanen omvandlar den bachtinska grotesken och hur ”Ebbas röst skrivs fram i texten” (151).

Studien uppehåller sig vidare vid hur Vargskinnet ifrågasätter inarbetade bilder av kvinnor och män. Maktperspektiven tas upp i kapitel VI som lyfter fram svitens fokus på hur strukturer av tvång och underordning förs vidare mellan generationer samt alternativa synsätt och värderingar. Här utvidgas analyser från tidigare forskning om betydelsen av intertextuella förbindelser och om kritiken av kvinnobilder, och avhandlingen tillför perspektiv på romanernas maktgranskning. De stöper om metaforer och myter i omkastningar av könsrelaterade maktordningar. Kampen om rummet förs av både män och kvinnor; Myrten tar makten över sitt liv men tvingar samtidigt sin man att underordna sig. Verklig förändring kräver ett helt nytt förhållnings-sätt som inbegriper gränsöverskridande och kontrollförlust, något som enligt avhandlingen provas genom Anands och Ingefrids gestalter.

Anna-Karin Jonassons ambitiösa doktorsavhandling kastar nytt ljus över Kerstin Ekmans författarskap och prövar vägar i forskningsområdet kring gränser och överskridanden. Den aktualiserar författarskapets särpräglade rörlighet mellan entiteter där historien ofta velat markera starka skiljelinjer: mellan människa och det icke-mänskliga, mellan könen, mellan människa och natur. Det träder fram med hjälp av teoretiska redskap och i den observanta textanalysen. Ibland ligger slutsatserna nära tidigare forskning, men avhandlingen närmar sig också tematiken från nya håll och argumenterar självständigt för sina resultat. Undersökningen av hur språket framträder som både gränssättande och gränsupplösande är en komplicerad historia och bitvis blir slutsatserna abstrakta och tappar kontakt med det specifika i romantrilogins berättelse och livsvärld. Avhandlingen brister vidare i tydlighet när det gäller sammanfattningen av resultaten – det är helt enkelt inte lätt att finna en konkret summering, vilket delvis kan förklaras med valet av metod. Men genom sin uppmärksamma blick på Ekmans komplexa textvärld inbjuder Jonasson till fortsatt utforskning, dels genom övergripande resonemang om författarskapet och dess plats i den moderna romanlitteraturen, dels genom att föra teoretiska diskussioner som även har relevans för andra texter och litterära sammanhang. I välgrundade analyser – med höjdpunkt i kapitel V – bidrar hon med insikter om en mångtydig och mångskiktad problematik i verken, såväl ideologiskt som estetiskt.

En viktig tematik gäller det mänskliga konfliktskapandet. Jonasson avslutar: "Även om de större

konflikterna i Europa framkallar vissa mindre sammandrabbningar långt ifrån maktens centrum, pekar Ekman på problematiska mekanismer i människans sätt att förhålla sig till omgivningen. Det är möjligt att se både *Gör mig levande igen* och *Vargskinnet* som skildringar av hur just *inomkulturella* skillnader utlöser konflikter, vilket gör dem högst aktuella och intressanta" (189).

En slutsats är att sviten med tyngdpunkt i den avslutande *Skraplotter* radikalt pekar ut "en annan möjlig samhällsordning, empatisk och icke-hierarkisk" (188). Det understryker romansvitens aktualitet och brännande närvaro i en tid av posthumanistiska och postkapitalistiska granskningar.

Anna Williams

Peter Kostenniemi, *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur*. Makadam. Stockholm 2022.

Voksne formidlere har ikke altid udtrykt begejstring for overnaturlige fortællinger for børn: Helt tilbage i 1700-tallet blev børn f.eks. i aviser udgivet for dem kraftig advaret mod at læse fortællinger om trolde, hekse, feer og sylfider. Voksnes bekymring for, at sådanne fortællinger kan skræmme børn, eller skade deres etablering af en stærk og sund skelnen mellem virkelighed og fiktion, er relativt stabil gennem børnelitteraturens historie. Børnenes interesse for genren har imidlertid været tilsvarende konstant. Også i den seneste danske læsevaneundersøgelse er "gyser-, spøgelses- og horrorhistorier" blandt de adspurgte børns foretrukne genrer (Reinholdt Hansen et al. 2022, 70). Ét argument for at levere forskningsbaseret viden om sådanne tekster er således, at de i høj grad bliver lystlæst af nordiske børn i deres fritid. Peter Kostenniemis afhandling *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur* viser imidlertid, at der er mindst to andre argumenter for at interessere sig for gotiske tekster for børn: For det første at man som læser her møder en overraskende og tankevækkende blanding af spænding, humor, samfundskritik og sproglig opfindsomhed; for det andet at teksterne gennem motiver, stiltræk og oversættelser afspejler en høj grad af udveksling mellem de nordiske lande.

Genstandsfeltet i Kostenniemis afhandling er en række danske, svenske og norske tekster skrevet fra 1997 og 2018, der er udgivet som børnelitteratur for børn i alderen ca. 9–12 år. Der er naturligt